Mr Sanja Đurđić

asistent Fakulteta za pravne i poslovne studije u Novom Sadu

IDEJA PRAVDE U ANTICI*

SAŽETAK: Ideja pravde vekovima predstavlja središte refleksije filozofa i pravnika. Jedan je od najsajajnijih pojmova našeg duhovnog univerzuma. Shvatana je kao domina et regina virtutum — gospodarica i kraljica vrline. Mnogi je smatraju vrhovnom civilizacijskom, društvenom i pravnom vrednošću. U radu je dat sumaran prikaz razvoja ideje pravde u Antici.

Ključne reči: pravda, pravičnost, vrline, iustitia

Pravda predstavlja centralno mesto pravne aksiologije. Jedan je od glavnih pojmova moralne i političke filozofije. Stoga je fenomen pravde vekovima središte refleksije filozofa i pravnika. Odiseja traganja za suštinom pravde započeta je u Antici.

Prve predstave o pravdi, u evropskoj istoriji, nalazimo u mitovima stare Grčke. Tamo se, prvobitno, pravda javlja kao mitološka i religiozna ideja. U tom obliku, ona predstavlja princip reda kome se podjednako moraju pokoravati i bogovi i ljudi.¹ Starogrčka mitologija pripoveda o pojavi bogova i njihovom susretanju sa ljudima. Njom bitno dominiraju dve osnovne teme: sudbina i pravda, personifikovane u dva obličja ženskih božanstava: *Themis* i *Dike*. U mitološkoj predstavi *Themis*, odnosno boginja sudbine, predstavlja elementarnu i neumoljivu silu neba i zemlje koja vlada svima, koja je neumitna i kojoj nijedan čovek ne može izbeći.² Pravda je označavala „divinizovano shvatanje pravičnosti, personifikovano u grčkoj boginji *Dike*“.³ *Dike*, Zevsova kći, zaštitnica je prava i na Olimpu i na zemlji. Na zemlji, ona donosi pravo, objavljuje ga ljudima i

* Rad primljen: 27. I 2006. godine.

¹ B. Marković: *O pravednom pravu*, Novi Sad, 1993, 28.

² G. Vukadinović, R. Stepanov: *Teorija prava I*, Petrovaradin, 2001, 353.

³ Isto.

štiti ga od povrede. Prema legendi, pravda (Dike) je u tzv. „zlatno doba” najpre živela na zemlji sa ljudima i smrtnicima, ali je kasnije, u „gvozdeno doba”, zbog ljudskih zločina i nepravdi koje su oni činili, morala da napusti zemlju i da se skloni na nebo u sazvežđe Device.⁴

U svom mitološkom obliku, pravda je izražavala društvenu stvarnost i princip nužnosti.

Pre pojave prvih razvijenijih ideja o pravdi u delima Platona i Aristotela, prva gledišta o pravdi nalazimo u delima pesnika, tragičara i istoričara. Tako već Homer u *Ilijadi*, a još više u *Odiseji* ukazuje na vršenje pravde. U svojim epovima često govori o pravičnom čoveku koji svakom daje ono što je njegovo. Po Homerovom shvatanju, pravda ima religijsko značenje i duboko je ukorenjena u svesti ljudi.

U svom epu *Postanak bogova* (*Theogonia*) Hesiod je izneo shvatanje o univerzalnom poretku. Kao jedno od najznačajnijih načela na kojima se zasniva zdrav društveni poredak isticao je načelo pravde i stroge pravičnosti. Prema njegovom mišljenju, poštovanje pravde i zakona je svojstvo čoveka i ono što ga razlikuje od životinja. Naime, u životinjskom svetu vlada nasilje, pravo jačega, dok u ljudskom društvu vladaju pravda i zakon, jer je to volja Zevsova. Hesiod odbacuje pravo jačeg i ističe ideal bogom postavljene pravde.⁵ Ukoliko se pravda (Dike) ne uvažava, polis se rastače u unutrašnjim ratovima, sukobima i sporovima. U svom drugom epu: *Poslovi i dani*, on zahteva i poštovanje načela mere.⁶

Ideju pravde nalazimo i kod prvog, nama poznatog, velikog tragičara Eshila. Pravda predstavlja centralnu ideju njegove *Orestije*. Kod Eshila je prisutno dvoj enje na apsolutnu i ublaženu pravdu.⁷ On pravdu shvata kao imanentni božanski princip koji neprikosnoveno vlada svetom. Ona je božanska sila koja održava moralnu ravnotežu u kosmosu. Božanska pravda je neumoljiva, a njeno izvršenje neizbežno. Ovako shvaćena pravda isključivo je posvećena održavanju i ponovnom uspostavljanju moralnog poretka kosmosa, te je stoga surovo ravnodušna prema sudbini kako pojedinaca, tako i njihovih polisima.⁸ Čak i kada je po ljudskim kriterijumima čovek pravedan, on mora da pati i strada, jer je za čoveka nedostižno biti božanski pravedan.

Ovakvo shvatanje pravde (kao apsolutne pravde) Eshil razvija u *Agamemnonu*, i skoro do samog kraja *Pokajnica*, da bi u *Eumenidama* izložio donekle različitu zamisao pravde koja je prilagođena nesavršenim ljudima i njihovim polisima. Nova koncepcija pravde označena je kao ublažena pravda.⁹ Ovakva pravda je razumna i civilizovana, ona promišlja i individuališe. Uspostavlja red i sigurnost u polisima. Eshil ublažava pravdu, relativizira je, snižava kriterijume pravednosti radi njenog usklađiva-

⁴ Isto.

⁵ G. Vukadinović: *Pravna država*, Novi Sad, 1995, 14.

⁶ Isto.

⁷ M. Stefanovski, K. Čavoški: *Apsolutna i ublažena pravda u Eshilovoj „Orestiji”*, 10.

⁸ Isto, 81.

⁹ Isto, 82.

nja sa drugim ciljevima i vrednostima (milost, državni razlog, sloga i mir polisa) primerenih samo polisima, ali ne i kosmosu. Relativiziranje apsolutne pravde u polisima Eshil je dozvolio zbog toga što apsolutna pravda, kao moralni poredak kosmosa, ne brine za poredak u polisima, koji se teško može održati u stanju ravnoteže, ukoliko se ona bez ikakvih obzira i do kraja ostvaruje.¹⁰

Uporedo sa prelaskom od rodovskog na političko uređenje, od prirodne ka političkoj zajednici, pravda je, u svojoj pojmovnoj artikulaciji, sve više smeštena u kontekst političke teorije polisa. Okosnicu klasične političke i pravne filozofije kod starih Grka predstavljalo je učenje o pravednom poretku (državi). Sukobi na kraju VII i početku VI veka pre n. e. primorali su stare Grke da protiv *hybris* (neumerenosti, obesti) potraže pomoć u *Dike* (pravdi) koja nalaže ljudima da se uvek pridržavaju prave mere (*metron*) koja obezbeđuje blagostanje i zadovoljenje. U pojmu pravde bio je sadržan zahtev za merom, onim što svakom pripada, nekakvom vrstom ispravne ravnoteže i sredine.

Eunomia, za koju se zalagao Solon,¹¹ nalazila je pravu meru u ravnoteži i sredini. Ukoliko u polisima zavлада gramzivost, ravnoteža biva narušena, a zajednica ugrožena. Nemiri i sukobi razaraju zajednicu. Da bi se razoreni poredak uspostavio, neophodno je, po Solonu, da *Bia* (sila) u pravoj meri bude pomoćnica *Dike* (pravde), a ne njena protivnica, kao ranije. Svoje reforme Solon je izrazio na sledeći način: *Tako vlašću zakona dovedoh u sklad nasilje i pravičnost, i što obećah, sve to lepo ispunih. I zakon jedan, puku k'o i plemiću, donesoh i napisah istu pravicu, za svakoga.* Ukinuo je suprotnost pravde (*Dike*) i sile (*Bia*) i uputio ih da svojim zajedničkim delovanjem omoguće ponovno uspostavljanje ugroženog poretka političke zajednice. Kao reformator i političar Solon je verovao u moć pravde i naglašavao je da je čoveku nemoguće živeti i delati izvan pravde, jer ona pobeđuje svaku vrstu nepravdičnosti. Kao rezultat svojih reformi isticao je da su zakon i pravda isti za svakoga. Pravdi daje političko značenje i bliže je određuje političkom merom koja se sastoji u izjednačavanju moći pojedinaca, u ravnoteži imovnih mogućnosti i povezivanju čovekove valjanosti za opšti interes polisa.¹²

Za Anaksimandra, pravda se od društvene nužnosti preobražava u opštu nužnost koja se nalazi u prirodi stvari i kojom se izražava red u svetu. Pitagorejci daju pravdi i moralni, a ne samo fizički značaj. Pravda koja na sve primenjuje jednu zajedničku meru, mora se definisati brojem i izraziti proporcijom. Parmenidu je pravda uzvišenija i od istine. Određuje je kao kriterijum za ocenjivanje istinitosti mišljenja. Heraklit shvata pravdu kao vrednost koju treba otkriti u biću putem rezonovanja. Za stoike i Zenona, pravda predstavlja vrlinu koja se sastoji u tome da se svakome dâ ono što mu pripada.

¹⁰ Isto, 137.

¹¹ Solon (640—564. g. p. n. e.).

¹² N. Smailagić: *Historija političkih doktrina. Antika, srednji i novi vijek*, Zagreb, 1970, 29.

Sofisti¹³ su poricali mitska predanja i vršili demitologizaciju i sekularizaciju mitskih predstava: *Themis*, *Dike* i sl. Shvatanja sofista o pravu i pravdi određena su njihovim učenjem o saznanju. Budući da ne postoji apsolutna istina, niti apsolutno dobro, ne postoji ni apsolutna pravda i pravičnost. Pravda, kao i istina, je relativna. Sofisti relativizuju zakone i naglašavaju značaj vrednosti pravde i pravednosti. Njihovo je shvatanje da, pored postojećeg prava promenljivog i nesavršenog, postoji jedno drugo, pravednije i savršenije pravo koje proističe iz prirode, kao kriterijuma jedine pravde.

Tako je Antifont bio protiv izjednačavanja zakonitog i pravednog ističući da pravičnost ne apeluje na intimno ubedenje, već samo zahteva spoljašnju legalnost ponašanja, te tako direktno vodi licemerju. *Čovek će, prema tome, za sebe izvući najviše koristi od pravičnosti ako pred svedocima poštuje državne zakone, a bez svedoka sledi zapovesti prirode.* Zakoni su nepravedni ne samo zbog toga što postavljaju čitav niz pravila ponašanja protivnih prirodi, zbog neujednačenosti i protivrečnosti, već i stoga što zakoni, po Antifontu, ne pružaju dovoljno garantija i koristi onima koji ih poštuju.

Zbog slabosti i nesavršenosti pozitivnog prava, Gorgija iz Leontina na Siciliji više je polagao na duh nego na slovo zakona, ističući da su, pored zakona, neophodna i ujednačavajuća pravednost i *epikija* (obzir, blagost i pravičnost) kao korektivi.

Nametnulo se pitanje: kakva je to pravda koju zahteva priroda uopšte, a posebno ljudska priroda. Sofisti su se, oko ovog pitanja, podelili. Jedni su (Hippija i Antifont) iz jednakog biološkog sastava ljudi izvodili načelo jednakosti, dok su drugi (Kalikle i Trazimah) iz iste ljudske prirode izvodili društvenu i opštu nejednakost. Na taj način se, pored demokratskih, humanitarnih i kosmopolitskih koncepcija sofističkih učenja, istovremeno javljaju i aristokratske i reakcionarne varijante Trazimaha i Kalikla. Za Trazimaha, pravičnost i pravo predstavljaju tuđe dobro i od koristi su samo jačem i vladaocu. Po Kaliklu, sama priroda pokazuje da se pravičnost sastoji u tome da bolji ima više od goreg, a sposobniji više od nesposobnog. Pravedno je da jači vlada nad slabijim i da ima više od njega. Jaki ljudi nisu dužni da se pridržavaju bilo kakvih shvatanja o pravdi niti zakona, jer su pravdu i zakone izmislili slabi i ljudi gomile kako bi jake ljude sprečili da ostvaruju svoje interese. Stoga je, za Kalikla, pozitivno-pravni poredak nepravedan i nikog ne obavezuje.

U Sokratovoj¹⁴ političkoj filozofiji centralno pitanje je odnos između pravde i nepravde, pravičnog i nepravičnog postupanja. Pravdu posmatra kao jednu od četiri glavne vrline. Za njega, pravda je vrlina u kojoj su sadržane sve druge, ona je prva među vrlinama koja obuhvata ostale.

Pravda je ključni pojam Platonove¹⁵ misli. Njegovo glavno delo *Država* predstavlja veliki dijalog o pravdi i pravičnosti. Započinje je iznoše-

¹³ Sofisti (450—375. g. p. n. e.).

¹⁴ Sokrat (469—399. g. p. n. e.).

¹⁵ Platon (427—347. g. p. n. e.).

njem različitih koncepcija pravde: realističke (identitet pravde i moći), koja se prepoznaje u argumentaciji Trazimaha; ugovorne, koju zastupa Glaukon; i Platonove, koja koristi klasični grčki pojam harmonizacije.¹⁶ Glavni izvor pravde, po Platonu, nalazi se u čovekovoju duši, prema kojoj, kao uzoru, treba da se oblikuje i njegova idealna država (kao uvećani čovek). Pod pravdom podrazumeva skladen odnos između različitih delova duše (požude, volje i uma), koji se uspostavlja tako što viši delovi upravljaju nižim (volja požudom, um voljom). Ovakav unutrašnji sklad individualne duše je uzor za ispravni poredak političke zajednice. Zbog toga, Platonov pojam pravde podrazumeva da svako radi svoje, da svako izvršava zadatke koji odgovaraju njegovim prirodnim sklonostima i da se ne meša u tuđe poslove, jer to dovodi do disharmonije. Ovako shvaćena, pravda znači vrlinu koja upravlja i harmonizuje postupanje kako pojedinaca, tako i udruženih skupina, dodeljujući svakoj sposobnosti ili energiji njihov sopstveni pravac i njihove granice.¹⁷ Ona se ogleda u srazmernosti između različitih delatnosti koje čine jednu organsku celinu. Budući da svaki deo ove organske celine može imati svoju karakterističnu vrlinu (mudrost, snagu i umerenost), pravda ne samo da ih međusobno miri i dovodi u red, već im pruža određeni unutrašnji sklad. Na taj način, pravda se izjednačava sa harmonijom, savršenstvom i lepotom. Čovek je pravedan ukoliko sva tri dela njegove duše vrše samo onu aktivnost koja im je primereana. Tada je čovekova duša zdrava. Pravda je zdravlje duše i u skladu je sa prirodom, a nepravda je bolest i suprotna je prirodi duše. Pravedan je samo onaj ljudski i politički poredak koji je primeren prirodi.

U državi, pravda predstavlja red, sklad i mir. Ona postoji samo u dobro uređenoj državi, gde svako vrši svoju dužnost, gde svaki stalež (upravljajući — filozofi, čuvari i proizvođači — zanatlije, zemljoradnici, radnici) vrši poslove za koje je prirodno sposoban. U takvoj državi postoji harmonija i sklad. Pravda nije ništa drugo do stavljanje svakoga na njegovo mesto, tj. na ono mesto koje mu, sa gledišta opšte pravilnosti, pripada. Pravednom državom Platon smatra državu u kojoj je sve podešeno prema potrebama celine i u kojoj sve biva po jednom opštem planu.¹⁸ Po njemu, pravda je opšta, obuhvatna vrlina koja istovremeno održava kako moralnu ravnotežu i unutrašnji sklad u svetu, tako i harmoniju u ljudskoj duši. Vrlina pravednosti predstavlja osnovu svih vrlina.

U petoj knjizi svog dela *Nikomahova etika*, Aristotel¹⁹ pravdu određuje kao totalnu ili savršenu vrlinu, najvišu od svih vrlina. On shvata pravdu kao jedinstvo svih vrlina. Pravda je, za Aristotela, politička kategorija. Kao takva, sastoji se u nekoj proporciji, srazmeri, ili jednakosti u odnosima. Stoga, jednakost i nepristrasnost smatra kriterijumima pravde. Pravedno je ono što je u skladu sa jednakošću i sa zakonom. Pravda nije

¹⁶ M. Matić, M. Podunavac: *Politički sistem*, Beograd, 1995, 202.

¹⁷ Đ. Del Vekio: *Pravo, pravda i država*, Beograd, 1998, 19.

¹⁸ S. Jovanović: *Iz istorije političkih doktrina. Platon, Makijaveli, Berk, Marks*, Beograd, 1990, 29.

¹⁹ Aristotel (384—322. g. p. n. e.).

apsolutna vrlina, već je relativna, jer se ispoljava i postoji samo u odnosu prema nekom drugom.

Aristotel zaključuje da je ideja pravde, kao i ideja nepravde, dvosmi-slena. Iz tog razloga, pravda za njega ima više značenja. Razlikuje pravdu u užem i širem smislu. U užem smislu, pravda se ispoljava u odnosu čo-veka prema drugom čoveku s obzirom na čast, novac, životnu sigurnost. Oblici ovakve pravde su: distributivna i korektivna pravda. Distributivna pravda ne daje svima isto, već svakome prema njegovoj časti i dostojan-stvu, prema njegovim individualnim zaslugama za državu, odnosno, pre-ma položaju u polis. Korektivna pravda (izjednačavajuća ili komutativ-na) ispravlja ili poravnava nejednakosti u poslovnim i privatnim odnosi-ma, pri čemu se ne uzima u obzir čestitost i dostojanstvo, već samo steče-na korist ili pretrpljena šteta. Ovakva pravda uspostavlja se kroz izjedna-čavanje, a smisao joj je nadoknađivanje štete. Pravda u širem smislu predstavlja moralnu ispravnost uopšte, ispravan moralni stav. Aristotel je izjednačio pravdu sa zakonitošću. Pravedno je sinonim za ono što je za-konito ili za ono što je jednako. Pri tom je smatrao da su zakoni „sasta-vljeni prema vrlini ili prema nekom drugom takvom merilu”.²⁰ Kasnije Aristotel, uviđajući da zakoni mogu biti nepravedni i rdavi, svoju tvrdnju o istovetnosti pravde i zakonitosti relativizuje. Tako zaključuje da svako saobražavanje zakonima ne predstavlja pravdu, već samo saobražavanje postignuto u odnosu na dobre i pravedne zakone. Kad su dobri i praved-ni, zakoni su u skladu sa vrlinom i opštim dobrom. Zbog toga izvodi za-ključak da je pravedno, u pravom smislu, samo ono što stvara i održava sreću uopšte.

Pravda je vrlina koja pretpostavlja odnos prema drugome, jer onaj ko je poseduje može da je primeni i prema drugima, a ne samo prema se-bi. Budući da se pravednost odnosi na druge, Aristotel kaže da ona jedina od svih vrlina predstavlja i dobro drugih, odnosno, da i drugome koristi. Upravo odatle proizilazi njegov stav da ovako shvaćena pravednost nije deo vrline, već cela vrlina, potpuna, savršena vrlina. Za njega je pravda socijalna vrlina. Biti pravedan kod njega, pre svega, znači biti pravedan prema drugima. U tako pojmljenoj pravednosti sadržan je visok etički zahtev.²¹ Stoga je najbolji onaj ko ovu vrlinu primenjuje prema drugome, jer, kako Aristotel veli, to je teško.

Izvorom pravde, kao vrline, smatra moralni stav na osnovu koga su ljudi spremni da čine ono što je pravedno, žele ono što je pravedno i stvarno postupaju pravedno. Pravda nije moguća bez odgovarajućeg mor-alnog stava koji je unutrašnji motiv pravednog postupanja i ostvarenja pravde. Pravedno postupanje Aristotel vidi u održavanju sredine. Sredina (prava mera) između vršenja nepravde i trpljenja nepravde predstavlja pravedno delovanje. Svaku suvišnost i nedostatak ubraja u kategoriju po-roka, a sredinu u kategoriju vrline. Međutim, trpljenje nepravde ne svrsta-

²⁰ Aristotel: *Nikomahova etika*, Beograd, 1970, 113.

²¹ D. Basta: *Pravednost kao vrlina*, Pravni život, Beograd, 1996, br. 12, 8.

va u porok, budući da ono nije dobrovoljno, već je čovek primoran na to. Nepravedan je onaj ko svesno i namerno vrši postupak koji je u suprotnosti sa jednakosti i zakonom. Kao jedan od neophodnih uslova pravednosti kao vrline, odnosno, pravednog postupanja, Aristotel je isticao dobrovoljnost. Dobrovoljnost je merilo pravednog. Samo dobrovoljno delovanje je pravedno. Zato on pravedan čin izvršen slučajno ili nesvesno, ne smatra pravednim.

Aristotel razlikuje pravednost uopšte i pravednost u državnoj zajednici. Pravda, kod njega, dobija jedan specifičan smisao: ona je izvor sreće i poretka u političkoj zajednici. Naglašavao je da je pravda bitna potreba i svrha države. Država i pravda su neraskidivo povezane. Pravednost je potreba države, jer pravda čini poredak državne zajednice, a ona se sastoji u tome da odluči šta je to pravo. Od posebnog značaja za državu je korektivna pravda. Ona je uslov održavanja državne zajednice, jer uzajamne protivusluge su baš ono što jednu zajednicu održava kao takvu. Pravda je, po Aristotelu, bitno obeležje države. Ona u državi nalazi primenu tamo gde se izvestan broj slobodnih i jednakih ljudi udružio u životnu zajednicu da bi obrazovao celinu dovoljnu samoj sebi. Pravedna država predstavlja zajednicu koja je u najdubljem skladu sa ljudskom prirodom. Dobro za kojim država teži jeste pravda, a pravda je najviše dobro (opšta korist) i poredak državne zajednice. Aristotel ističe da država, kao poredak pravde, ima etički cilj: *dobro najviše od svih*. Ona nastaje usled životnih potreba i teži da ostvari najbolji život, život u sreći i vrlini. Obaveza je države da svoje građane čini dobrim i pravednim. Ona postoji radi delovanja prema moralnim zakonima, a ne samo radi zajedničkog života. Država bi, prema Aristotelu, bila savršeno ljudsko društvo koje je dostiglo potpunu samodovoljnost (autarhiju) i koje teži ljudskoj sreći i najboljem ljudskom životu.

Aristotel pravi razliku između pravednosti i pravičnosti. Budući da je zakon opšta norma, koja predviđa apstraktne slučajeve, on ne može unapred obuhvatiti mnoštvo različitih konkretnih slučajeva do kojih u budućnosti može doći. Pravednost zakona nije dovoljna da se ostvari pravda i u svakom konkretnom slučaju. Naime, svaki konkretni slučaj donekle se razlikuje od apstraktno predviđenog slučaja u zakonu. Zbog toga bi mehanička primena zakona na takav pojedinačni slučaj dovela zapravo do nepravde. Otuda proizilazi razlika između pravednosti i pravičnosti. Pravičnost se sastoji u tome da se opšta zakonska norma prilagodi konkretnom slučaju tako da primena zakona na taj slučaj ne donese nepravdu, već pravdu. Aristotel pravičnost shvata kao poboljšanje zakona, ispravljanje opšte zakonske norme u konkretnom slučaju onako kako bi to učinio i sam zakonodavac da je mogao predvideti taj slučaj. Iako i pravednosti i pravičnosti pripisuje oznaku „dobro”, Aristotel ipak pravičnost smatra boljom. Ono što pri tom predstavlja teškoću, to je okolnost da pravično stvarno jeste isto što i pravedno, ali ne u smislu pozitivnog (pisanog) zakona, nego kao korekcija pozitivnog prava. Pravično je istovremeno i pravedno, i to bolje nego izvesna vrsta pravednog, ali ne bolje od apsolutno

pravednog, već samo bolje od zakonskog prava koje propušta ponešto zbog svoje apstraktnosti. Osnov pravičnosti Aristotel vidi u činjenici da je nemoguće sve regulisati zakonom, jer se, kako kaže, o pojedinačnom nikakav zakon ne donosi. Upravo to stvara potrebu za pravičnošću.

U grčkoj političkoj filozofiji dominira shvatanje pravde kao specifične subjektivne vrline čoveka. „Grčka politička filozofija označava pravdu kao subjektivni kvalitet... Mi smo ovde suočeni sa stanovištem pravde kao vrline, kao posebne osobine ljudskih bića.”²²

Polazeći od brojnih helenskih filozofsko-pravnih i političko-pravnih ideja, Rimljani formiraju svoju misao o pravu. Prvobitno strogo formalno, rimsko pravo zahvaljujući svojoj evoluciji, sve više prihvata neformalne argumente, posebno pravdu i pravičnost.²³ To je posledica uticaja grčke političke filozofije, prvenstveno stoičke, na duh rimskog prava. Stoičko izvođenje ideje pravde iz opšteg zakona univerzuma po kome su svi ljudi racionalni i jednaki, vodilo je „individualističkoj ideji rimskih jurista i formuli da svako treba da dobije ono što zaslužuje”.²⁴ Osnovu klasičnog shvatanja prava čini ideja pravde. Prema klasičnom poimanju prava, suština prava je u pravičnosti. Prvo poglavlje *Digesta* nosi naslov: *O pravičnosti i pravu*, što izražava suštinu klasične misli. Pravda — *iustitia* predstavljala je, u Rimskoj imperiji, vrhovnu pravnu i društvenu vrednost. *Iustitia* je čak stajala na carskom novcu, a bila je prikazivana sa terazijama i štapom za merenje dužine.²⁵

Veliki rimski državnik, besednik i pravnik Ciceron²⁶ u delu *De re publica* raspravlja o problemu pravde u državi. Pravda u ljudskom društvu sastoji se u čuvanju i davanju onoga što svakom pojedincu pripada i u međusobnom poverenju kod ugovornih odnosa (*Iustitia versatur in hominum societate tuendo tribuendoque suum cuique et rerum contractarum fide*). Ciceron pravdu određuje na sledeći način: *Iustitia est animi affectio suum cuique tribuens* (Pravda je duševna sklonost da se svakome da njegovo). Ostvarenje pravde u državi ogleda se u tome što se drugome ne nanosi šteta i što se omogućava da ono što je zajedničko koriste svi, dok ono što je privatno, koristi vlasnik. Davati svakome ono što je njegovo proizilazi, po Ciceronu, iz *animi affectio*, odnosno, posledica je te duševne sklonosti. Rimsku vlast nad potčinjenim narodima, budući da je zasnovana na odnosu poverenja i zaštite, da je razborita i zakonita, ocenio je kao pravednu. Za Cicerona, pravda, uz slogu, čini sam temelj države. Bez pravde, država ne može biti trajna i postojana. Nepravda razara državu. Zbog toga, sam razum prirode, koji je istovremeno i božanski i ljudski zakon, nalaže i zahteva pravednost. Pravda, po njemu, nije stvar konvencije, nešto usaglašeno sa zakonima i običajima. Koren pravde je u prirodi ili je, u protivnom, uopšte nema. Ukoliko priroda ne bi bila izvor pravde,

²² C. Friedrich: *Man and His Government*, New York, 1963, 250.

²³ B. Marković: *O pravednom pravu*, 31.

²⁴ M. Matić, M. Podunavac: *Politički sistem*, 205.

²⁵ D. Srejskić, A. Cermanović: *Rečnik grčke i rimske mitologije*, Beograd, 1979, 184.

²⁶ Marcus Tullius Cicero (106—43. g. p. n. e.).

vrline na kojima se zasniva društveni život ne bi postojale. Činjenicu da kod različitih naroda postoje i raznolika shvatanja o pravdi, Ciceron smatra posledicom loših navika i pogrešnih verovanja. Zato kaže: *Mi nemamo istinskog prava niti pravu i istinsku predstavu pravde, već se služimo samo njihovom senkom i prividom. I kamo sreće kad bismo se i njih pridržavali, jer su to odrazi najviših uzora prirode i istine.* On razlikuje četiri ključne vrline: *prudentia* (razboritost, pamet), *magnanimitas* (velikodušnost, hrabrost), *moderatio* (umerenost) i *iustitia* (pravda). Pri tome, pravdu izdvaja kao jedinstvenu vrlinu, kao gospodaricu i kraljicu svake vrline.

Ciceron razlikuje: prirodnu pravdu i zakonsku pravdu. Prirodna pravda (*iustitia naturalis*) odgovara prirodnom pravu i sastoji se u poštovanju privatne svojine, života i svetosti doma svakog građanina. Zakonska pravda predstavlja ublažavanje i relativiziranje apsolutne, prirodne pravde. U pojmu zakona sadržana je ideja pravde. Nepravedan zakon i ne zasluži da se nazove zakonom, mišljenje je Cicerona. Ne može se bilo koja odredba koju usvoji skupština smatrati zakonom ukoliko nije u skladu sa idejom pravde koja svoj temelj ima u prirodi. Prirodna, potpuna pravda ostaje večni ideal koji predstavlja svrhu prava i kojem pravda sadržana u zakonima treba kontinuirano da teži, da mu se što više, koliko je to moguće, približi. Najbolji zakoni i najbolja država najviše što mogu je da se samo manje ili više približe savršenoj pravdi, nešto više od toga je nemoguće, konstatuje Ciceron. Razlog tome je ograničenost i nesavršenost ljudske prirode, kao i nužnost nižih standarda u državi koji su posledica ograničenja koja leže u prirodi političkog.

Veliki rimski pravnik Ulpijan²⁷ jurisprudenciju određuje kao saznanje o božanskim i ljudskim stvarima, nauku o pravičnom i nepravičnom (*Iuris prudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia, iusti atque iniusti scientia*). Onaj ko se posvetio pravnim poslovima treba, pre svega, znati odakle potiče naziv pravo. U *Digestama*, opštem delu Justinijanovog *Corpus iuris civilis*-a, u kome su sadržani stavovi iz dela najvećih rimskih pravnika, nalazi se i Ulpijanovo mišljenje da se pravo (*ius*) izvodi iz pravde (*iustitia*). Ovo otuda što je pravo, kako je još Celz protumačio, veština dobrog i jednakog (*ius est ars boni et aequi*). Zbog toga, Ulpijan pravnike smatra sveštenicima, čuvarima kulta pravde i poznavao-cima dobra, ljudima koji razlikuju pravično od nepravičnog, dozvoljeno od nedozvoljenog. Pravdu određuje kao neprekidnu i trajnu volju da se svakome dodeli ono što mu po pravu pripada (*Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuens*). Pravednost se, po Ulpijanu, sastoji u sledećem: *Honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere* (časno živeti, drugoga ne povrediti, svakome dati ono što mu pripada).

Ideja pravičnosti u Rimu imala je ulogu pravnog izvora.²⁸ Po mnogim rimskim pravnicima pravo se, osim iz zakona, običaja, sudske prakse, ugovora, sastoji i iz pravičnosti. U post-klasičnoj epohi rimskog prava

²⁷ Ulpijan (170—228).

²⁸ B. Marković: *O pravednom pravu*, 32.

donet je carski reskript Konstantina i Licinija koji nalaže da se sudi ne po strogom pravničkom razlogu, već po pravdi i pravičnosti (*Placuit in omnibus rebus praecipuum esse iustitiae aequitatisque quam stricti iuris rationem*).²⁹

Antička shvatanja pravde predstavljaju značajnu osnovu na koju se nadovezuje dalji razvoj ove ideje. Ona su izvršila snažan uticaj na potonje mislioce koji su sledili njihov trag i filozofska učenja. Sa završetkom antičkog doba, započinje nova epoha hrišćanske civilizacije.

THE IDEA OF JUSTICE IN THE ANTIQUE TIME

Sanja Đurđić, LL.M.

Teaching assistant at the Faculty for Legal and Business Studies in Novi Sad

Summary

Philosophers and lawyers have been dealing with the idea of justice for centuries. Justice is one of the most brilliant ideas of our spiritual universe. It has been considered as a *domina et regina virtutum* — mistress and queen of virtues. Many people think of it as the best civilizational, social and legal value. The paper deals with the development of the idea of justice in the Antique time.

Key words: justice, righteousness, virtue, iustitia

²⁹ Isto, 31.